

ІСТОРІОГРАФІЯ І ДжЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 930.1(367)

Ірина Федорів

СЛАВІСТИЧНИЙ ДИСКУРС ІВАНА ОГІЄНКА
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті аналізується слов'янознавча спадщина видатного українського вченого, громадсько-політичного, релігійного діяча – Івана Огієнка (1882–1972). Розглядаються основні слов'янознавчі проблеми, які порушував у своїх працях науковець: кирило-мефодіана, східнослов'янські етнокультури, український історико-культурний тип у контексті сучасних досягнень у галузі славістики.

Ключові слова: І. Огієнко, славістичні дослідження, кирило-мефодіївська проблематика, східнослов'янська культура, українська історіографія.

Слов'янознавство як системні дослідження з історії, етнографії, етнології, філософії історії та культури слов'янських народів, яке у XIX ст. стало важливим науковим напрямком і поєднало зусилля учених з багатьох країн – захопило й відомого українського історика, філолога, мовознавця, перекладача, філософа, поета, громадсько-політичного і релігійного діяча – Івана Огієнка (1882–1972).

Різномасштабні напрямки діяльності й наукові зацікавлення вченого неодноразово ставали предметом студій, передусім у дослідженнях В. Ляхощкого, І. Тюрменко, М. Тимошика, С. Арутюнової, О. Пилипчука, А. Коцура, Б. Білецького, М. Мандрик та ін. [1–2].

У радянський час ім'я І. Огієнка відверто ігнорувалося та заборонялося згадувати в будь-якому контексті. Український радянський літературознавець, професор О. Мазуркевич у праці “Зарубіжні фальсифікатори української літератури” (К., 1961) характеризує І. Огієнка як “варшавського утриманця Пілсудського”, “петлорівського міністра”, “фашистського запроданця” тощо [1, с. 96]. Більш об'єктивно у період “відлиги” не побоявся згадати прізвище І. Огієнка акад. В. Істрін у своєму дослідженні “1100 лет славянской азбуки” [3]. Очевидно, що він знав і цінував праці вченого, тому на відміну від інших, визнав авторитет І. Огієнка в дослідженні кирило-мефодіївської проблеми: “наиболее вероятной следует считать гипотезу, выдвинутую впервые И. Срезневским, затем развитую В. Миллером, И. Огиенко, а в наше время болгарским ученым Э. Георгиевым. Согласно этой гипотезе, книги, найденные в Херсонесе, были написаны на русском языке “протокирилловским письмом”” [4, с. 36]. Ім'я І. Огієнка потрапило також в покажчик імен курсу “Русская палеография” Л. Черепніна 1956 р., в якому автор опосередковано характеризував внесок вченого в дослідження кирилівських пам'яток [4, с. 37].

Серед найбільш ґрунтовних досліджень сучасної історіографії із славістичної сфери зацікавлені вченого, що є предметом нашої студії – роботи І. Тюрменко, котра одна з перших фахово зайнялася вивченням життя і діяльності І. Огієнка [5]. Серед них виокремимо праці авторки “Славістичні студії Івана Огієнка” [6] та “Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики” [4]. У контексті ширшого аналізу кирило-мефодіївської проблематики як наукового напрямку українського слов'янознавства, не оминули своєю увагою творчість І. Огієнка такі українські дослідники, як

М. Брайчевський [7], Н. Григораш [8], М. Кашуба [9], М. Тимошик [10] та ін. Загалом, у науковій літературі ця проблема не знайшла свого синтезованого викладу.

Славістикою І. Огієнко серйозно зацікавився під час навчання в Університеті Св. Володимира під впливом інтелектуального осередку академіка В. Перетца, який, як відомо, підготував школу молодих учених під гаслом вивчення національної історії і культури. Згодом, разом з Я. Рудницьким, І. Огієнко долучився до відкриття славістичних студій в Манітобському університеті (Канада, м. Вінніпег).

Ставлячи перед собою мету, передусім з'ясувати питання місця українського народу, його історії й культури у слов'янському світі, І. Огієнко предметно зайнявся дослідженням таких науково-славістичних напрямків, як кирило-мефодіана, осмислення процесу взаємодії східнослов'янських етнокультур, вивчення українського історико-культурного типу у таких його проявах як історія, культура, мова, традиції, ментальність, вірування [6, с. 53]. “Ми українці ... в загальній славистиці місце майже не зайняли. Тішусь, що я своїми працями, особливо Кос.(тянтиним) і Меф.(одієм) змусив говорити про нас” [4, с. 36].

Кирило-мефодіївська тема – є однією з провідних у славистиці. Помітний внесок у її розвиток свого часу зробили Д. Туптало, Ю. Венелін, О. Бодяньський, В. Григорович, І. Срезневський, О. Кочубинський, М. Попруженко, А. Петрушевич, І. Свенціцький, І. Франко, а в ХХ ст. – І. Огієнко, М. Брайчевський та ін. Вони хотіли “відокремити історичну правду і дійсність від надуманої, продиктованої національною гордістю або ненавистю” і тим самим “вносили поступово нове, все більш яскраве і всестороннє висвітлення діяльності солунських братів” [11, с. 11]. Як підсумовує Н. Григораш, пройшовши шлях від пошуку і видання літературних пам'яток про Першовчителів через порівняльний аналіз систем письма і серйозну текстологічну роботу до розробки методологічних засад історико-філологічного порівняльного дослідження кирило-мефодіївських джерел у широкому культурному контексті українські вчені ХІХ ст. підготували підґрунтя “для висвітлення не лише кирило-мефодіївського питання, а й для характеристики інших проблем історичної та літературознавчої медієвістики” у ХХ ст. [8, с. 23].

Світоглядний вплив кирило-мефодіївської традиції проявився в українській духовній культурі в утвердженні християнства, що сприяло усвідомленню людини як особистості, у збереженні слов'янської мови й традиції культури, а також у філософії національної ідеї. У період становлення славистики (кінець ХVІІІ – початок ХІХ ст.) вчені України вивчали перекладені Першовчителями богослужбні книги, їхні оригінальні твори, досліджували їхню культурно-просвітницьку діяльність. Упродовж багатостолітньої історії слов'ян Слово Св. Кирила і Мефодія було символом духовності й високого рівня культури. Воно виховувало у слов'янському середовищі національну інтелігенцію – корифеїв славистики, вік якої “вимірюється часом перекладу Святого письма слов'янською мовою” [12, с. 7]. Цим же часом датується зародження кирило-мефодіївської традиції у культурі Київської Русі [8, с. 19].

Не обійшов у своїй творчості кирило-мефодіївську тему й І. Огієнко. Виділивши, як її складову – кирилівську палеографію та походження слов'янської писемності, присвятив її вивченню понад двадцять років. У задумі було фундаментальне дослідження із 12 томів як “Історія церковно-слов'янської мови”. На жаль, із запланованого було видано лише половину. У другій половині 1920-х – 1930-ті рр. з'явилися такі ґрунтовні праці вченого, як “Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність” [13], “Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян” [14], “Українська літературна мова ХVІ стол. і Крехівський Апостол 1560 р.” [15], “Пам'ятки старослов'янської мови Х–ХІ віків” [16], “Костянтин

Философ. Спроба характеристики на основі історичних матеріалів” [17], “Святий Димитрій Туптало: Його життя й праця” [18] та ін.

Ірина Тюрменко вважає, що наукові розвідки вченого з кирилівської палеографії, вписали ім'я вченого в число ґрунтовних дослідників кирило-мефодіївської проблеми [4, с. 36]. На той час системи опису рукописів вироблено не було, відтак, праця вченого “Програм опису кирилівських рукописів” стала першим кроком на шляху наукового дослідження кирилівської палеографії, де було подано концепцію джерелознавчого аналізу таких пам'яток. І. Огієнко розробив методологію їх дослідження, що стосувалася атрибуції рукопису: від його палеографічного опису, аналізу мови та правопису до загальних відомостей про джерело (склад, розміри, техніку письма, автора, час написання, стан збереженості, правила видання) [6, с. 53].

Основна розбіжність між ученими, що намагаються встановити витoki кирило-мефодіани, стосується питання, який з двох слов'янських алфавітів – глаголиця чи кирилиця – належить Константину Філософу та його брату Мефодію і відповідно – котра з них є давнішою. Щодо заслуг солунських братів у створенні та поширенні слов'янської писемності сумнівів бути не повинно, бо це підтверджено як численними письмовими матеріалами, так і живою традицією. Складність полягає у тому, що далеко не всі аспекти та нюанси їх діяльності належним чином відображені у джерелах [19, с. 229].

Більш як 200-літній пошук джерел глаголиці, на жаль, до сьогодні не дав конкретних результатів. Висловлені в наукових дискусіях версії вчені розділяють на такі групи: – глаголиця має в основі старослов'янське рунне письмо (хоча немає достатньо інформації про слов'янські руни); – ті чи інші глаголичні букви запозичені з однієї зі східних мов. Наприклад, П. Шафарик писав про фінікійсько-єврейсько-сарматські, ефіопські, грецькі та латинські впливи; – походження глаголиці від грецької та латинської абетки. Низка славістів дотримувалась думки, що джерелом глаголиці було грецьке скорописне, або мінускульне письмо [4, с. 38].

Згідно з еволюційною теорією І. Огієнка, глаголиця була створена Костянтином раніше за кирилицю, а сам болгарський місіонер упорядкував те, що до нього вже існувало в нерозвиненій формі, а саме пристосував механізм передачі слов'янських букв відповідно до слов'янських звуків на грецькій основі, тобто створив упорядковане письмо [6, с. 54]. Працюючи з грецьким скорописним письмом різного часу, вчений зазначав, що “жодних глаголицьких ознак у грецькім письмі я не знайшов, і переконався, що їх там і не має” [14, с. 123–124].

Відтак, всі версії, крім східнослов'янської, не витримують жодної критики, вважав І. Огієнко. “Ніякої іншої Русі крім слов'янської (України) Візантія в середині IX ст. не знала. Треба визнати, що слов'янська теорія, хоча й мала місце в історіографії, але не користувалася особливою пошаною” [20, с. 35]. Учений наголошував, що версія про руські початки слов'янської писемності набула широкої популярності в давньоруській літературній традиції [7, с. 126]. Так, в одному документі читаємо: “порозсудившие, добрії они и дивнії мужіе (Кирило і Мефодій. – І. Ф.), и избравшие тьнчаиший і краснінший рушкыи язык, к нему же помощь вьдастся болгарскыи, и срьбскыи и боснискыи, и словінскыи, и чешскаго чест, и хрватскыи язык” [20, с. 37].

Не оминув І. Огієнко і питання про джерела іншої слов'янської абетки – кирилиці. Як зазначає Володимир Чорній, стосовно виникнення кирилиці між ученими є суттєві розбіжності, які в основному зводяться до трьох версій: – кирилицю уклав Кирило за допомогою брата Мефодія; – кирилицю створив хтось з учнів солунських братів, найімовірніше, Климент Охридський, і назвав її

так на честь свого учителя св. Кирила; – кирилиця виникла задовго до Кирила на основі грецької азбуки [19, с. 229].

Учений доводив, розвиваючи теорію І. Срезневського, що протокирилиця почала розвиватися із грецького уставного письма з VII ст., а на упорядковане письмо її було перероблено за час правління болгарського царя Симеона болгарськими письменниками та учнями Кирила і Мефодія [6, с. 54]. “Кирилиця, – зазначав І. Огієнко, – повстала в еволюційнім процесі пристосування грецького уставного письма до слов’янських умов” [14, с. 192]. Вчений також висунув гіпотезу про вплив єврейського та давньоруського письма при упорядкуванні глаголиці як давнішого письма, з якого пролягав шлях до кирилиці [4, с. 39].

Іван Огієнко підтримав думку О. Кочубинського, висловлену у праці “Тисячоліття слов’янської самосвідомості”, що Кирило і Мефодій були досвідченими мовознавцями і перекладачами [8, с. 21]. Спираючись на джерела, І. Огієнко доводив, що Кирило “знав, крім грецької та слов’янської, ще й мови: латинську, жидівську, арабську та хазарську” (“хазарською” вчений вважав мову східних слов’ян, зокрема киян). І це, на думку І. Огієнка, давало Кирилові підстави висловити сміливе на той час міркування: “хвалити Бога можна всіма мовами” [8, с. 22].

У працях І. Огієнка досліджена концепція паралельного існування декількох видів письма у східних слов’ян.

На підставі аналізу різних джерел: паннонського “Житіє Кирила” та “Житіє Мефодія”, “Розповідь про письмена” болгарського Чорноризця Храбра, “Управління імперією” Костянтина Багрянородного, а також свідчень арабських учених Абул Гасана Масуді та Ібн-ель-Недіма, німецького єпископа й літописця Тітмара Мерзебурзького, датського літописця Саксона Граматика та ін. – І. Огієнко доводив формування протокириличного письма у слов’ян, у тому числі й у східних, задовго до культурної місії Кирила і Мефодія та дохристиянських часів узагалі [14; 21]. Доказом існування писемності вчений вважав також “руські” переклади богослужбових книг, які знайшов Костянтин у Херсонесі у 860–861 рр. У середині IX ст. кияни, на думку І. Огієнка, вже мали свою азбуку, як початкову кирилицю, на якій і були зроблені богослужбові переклади ще до Костянтина [13, с. 94–96]. Зазначимо, що учений не перший висунув теорію про полянський переклад богослужбових книг, які знайшов Костянтин. У 1885 р. це припускав О. Первольф, у 1913 р. М. Грушевський у першому томі “Історії України-Руси” поставився до звістки про “руські” письмена досить скептично, але пізніше, при написанні “Історії української літератури” зазначав, що було б передчасним ставити хрест над цим повідомленням як науково безпідставним [4, с. 41–42].

Отже, І. Огієнко заперечив думку про неписьемність східних слов’ян та їх низький культурний рівень, а відтак, вважав, що писемність у слов’ян виникла ще з дохристиянських часів й існувала паралельно у декількох формах: письма “домашнього” чи місцевого у вигляді “черг і різів” та письма “протокириличного”, яке почало формуватися під впливом християнства не пізніше VII ст. через застосування грецького унціалу до слов’янських потреб. Ці системи письма були невпорядковані й несталі. У західних слов’ян відповідно поширювався латинський алфавіт [6, слав, 53–54]. Такі гіпотези вченого спочатку критикували, але згодом були розвинуті у працях В. Істріна [22], С. Висоцького [23], Л. Жуковської [24], М. Брайчевського [7].

У питанні про те, яка з двох слов’янських абеток – глаголиця чи кирилиця – має давніше походження, І. Огієнко віддавав перевагу глаголиці, яка існувала й розвивалася згідно з культурними та економічними потребами слов’янства [25, с. 156–160]. “Так, – зазначав учений, – Костянтин був автором глаголиці, але це авторство треба розуміти в світлі тієї еволюційної теорії, яку я тут проводжу.

Костянтин знайшов уже в слов'ян письмо, тільки письмо це було невпорядковане та нестале, – йому й належить висока честь остаточного впорядкування письма для слов'ян... У цій своїй праці, думаю, Костянтин, як грек, найбільш базувався на грецькій писемі, але головним джерелом для нього було слов'янське письмо, як дохристиянське, так і перероблене грецьке, – звідси він напевне брав і деякі мотиви для глаголицького стилю” [14, с. 147].

Сьогодні, фахівці називають результати І. Огієнка новаторськими, з огляду на тогочасний розвиток кирило-мефодіївської проблематики, й актуальними. Вивчення цієї теми, переконало вченого, що східнослов'янські народи зробили свій внесок у розвиток європейської культури, свідченням чого є розквіт писемності, архітектури, літератури, наукових знань уже з часів Київської Русі [6, с. 54]. З появою писемності пов'язаний вищий рівень мислення, абстрагування від конкретної речі, що означало втрату родоплемінних зв'язків, заснованих на конкретиці усної традиції. Місія просвітителів була настільки вагомим в духовній культурі України, що заклала підвалини могутньої традиції, сутність якої пов'язана з утвердженням високого авторитету книжності, слова в системі духовних цінностей української культури. Традиція Кирила й Мефодія значною мірою сприяла збереженню етнічно-національної самобутності українського народу. Особливо чітко це проявилось не лише в період Київської Русі чи Галицько-Волинської держави, а й в епоху першого культурно-національного відродження [9, с. 14–15].

Кирило-мефодіївську традицію згодом продовжували Острозький осередок, діячі братств, і сподвижники вченого гуртка при Києво-Печерській Лаврі, особливо його фундатор Є. Плетенецький і його наступник П. Могила. Попри зусилля багатьох інтелектуалів, особливо в першій половині XVII ст., діячів братств, представників Києво-Могилянської академії, наблизити Україну до латинського культурного середовища, кирило-мефодіївська традиція все ж переважила. Цьому безумовно сприяла історична реальність – відсутність державності зумовлювали консервування культурної традиції, на якій ґрунтувалася етнічно-національна самобутність [9, с. 17].

Кирило-мефодіївська тема – невичерпна. У ній, як свого часу зазначав В. Ягич, залишилося “ще багато прогалин, котрі доведеться заповнити подальшими розвідками і дослідженнями” [8, с. 23]. Відтак, традиція вчених України XX ст., їх внесок у кирило-мефодіану в перспективі стане предметом окремого дослідження, а також буде продовжена молодим поколінням істориків. Приводом для спалаху нових дискусій стають, як правило, знайдені пам'ятки культури, джерела чи раніше не відомі факти. Однак, суттєвого доповнення до тих гіпотез не зроблено, що дає підстави стверджувати про певну сталість концепцій. У зв'язку з цим, важливим є науковий доробок І. Огієнка, для якого кирило-мефодіївська ідея самостійного національного життя, ідея вільного розвитку та функціонування рідної мови й культури стала науковим і життєвим кредо; вченого, який після кирило-мефодіївських братчиків був одним із найяскравіших її носіїв [4, с. 45].

Ще однією важливою й досі дискусійною проблемою у східнослов'янській славистиці є тема “спільної культурної спадщини”, стрижнем якої є “перетягування здобутків” кожного зі східнослов'янських народів на себе. Звичайно, що І. Огієнка цікавила передусім українська складова цього процесу. Тому центральне місце у питанні взаємовідносин східних слов'ян, учений відводив вивченню української культури та її ролі в становленні східнослов'янського культурного простору [6, с. 54].

Аналіз таких наукових праць вченого, як “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу” [26], “Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на

Московію” [27], “Розмежування пам’яток українських від білоруських” [28] та ін. сприятиме більш адекватному сприйняттю історіографічного доробку І. Огієнка в контексті тогочасного наукового дискурсу, дасть змогу частково простежити процес розробки ним концептуальних схем українсько-російської та українсько-білоруської культурної взаємодії.

У 1920–1930-х роках провідні вчені низки європейських країн, особливо чеські, польські, українські й німецькі, активно обговорювали питання про можливість спільної історії слов’янських народів [29]. На жаль, доводиться констатувати, що внаслідок післявоєнних реалій ця тема в такому ключі, як у 1930-х роках, уже не порушувалася, хоча необхідність продовження дискусії давно назріла і сьогодні знову актуалізувалась в українській історичній науці.

Так, професор Карлового університету в Празі, Ярослав Бідло, вважав, що єдина історія слов’янських країн є неможливою, оскільки Європа ще за часів раннього середньовіччя розділилася на два культурні світи: романо-германський і греко-слов’янський. Учений відкидав можливість спільної історії слов’ян, оскільки римська (західна) і візантійська (східна) культури розділили слов’ян політично і культурно, вже не кажучи про пізніші поділи турецької, австрійської і російської імперій [30, с. 17–18]. На думку професора Варшавського університету Марселя Гандельсмана, поняття Східна Європа змінювалося в міру розширення впливів римської культури. Чим далі на Схід вона поширювалася, тим більше звужувався ареал “європейського сходу”. За Гандельсманом, історія слов’янських народів як загальна є можливою, і вона, відповідно до його періодизації, проходить чотири етапи, що водночас є етапами розвитку Східної Європи [30, с. 18].

Дослідження І. Огієнка “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу” (1918) спричинило довготривалу дискусію щодо пріоритетного внеску сусідніх народів у скарбницю східнослов’янських культурних надбань [26]. Учений фактично, продовживши дослідження акад. В. Перетца, присвячені впливу української культури на російську, розробив нову методологію аналізу специфіки української культури, яка дозволила відокремити її від російської шляхом обґрунтування її власного і самодостанього розвитку з глибокої давнини.

Проте, на відміну від В. Перетца, І. Огієнко визначив початок впливу не з XVII ст., як того дотримувався його вчитель, а з XVI ст. Згодом, учений зробив висновок про хронологічну віддаленість українського культурного впливу, який починався ще в період Київської Русі. І. Огієнко підкреслював, що Київ був не лише політичним центром, а й “матір’ю культури для всіх східнослов’янських земель” [6, с. 54]. Учений вважав, що вплив української культури на російську розпочався безпосередньо з XII ст., коли Мономаховичі, засівши у Володимиро-Суздальському князівстві, почали “обома руками переносити київську культуру на північ... По всіх закутках Русі починає творитися нова місцева культура, що з бігом часу сильно зростає на старій київській основі” [27, с. 7]. І. Огієнко підкреслював також, що культура північного сходу, створена на київській основі, перебувала у тісному генетичному зв’язку зі своєю прабатьківщиною, а пієтизм до Києва завжди посилювався високою патріотичною ідеологією літературними творами, як, наприклад, “Слово о полку Ігоревім”, “Галицько-Волинський літопис”, “Ізборники Святослава”, “Остромирове Євангеліє” та ін. [31; 27, с. 6–7; 32]. Саме київська культура, на думку вченого, стала тією основою, навколо якої накопичувались місцеві національні елементи на усіх східнослов’янських просторах [27, с. 6–8].

Наступний етап впливу української культури на російську почався у XV ст. Але вже в XVII ст., за твердженням І. Огієнка, цей “вплив широкою річкою покотився на Москву” і набув масовості [26, с. 75]. Означений процес відобразив

загальну закономірність культурного розвитку: “народ з більшою культурою, з більшою освітою завжди впливає на свого сусіда, а сусід переймає все краще”. Саме тому українська культура, що за часів середньовіччя значно перевищувала культуру московську, вплинула на всі сфери суспільного життя росіян [6, с. 55].

У 30-ті рр. XX ст. дискусію між галицькими і східноукраїнськими вченими-емігрантами з приводу походження Русі й формування української нації й культури продовжив Мирон Кордуба (у той час – професор Варшавського університету). Історик стверджував, що самостійний український політичний процес розпочався тільки з часу входження більшості українських земель у 1569 р. до складу Речі Посполитої, власне тоді з'явилася українська провідна верства: шляхта і “цивілізована” частина козацтва. М. Кордуба вважав, що Велике князівство Московське було наступником монгольського світу і Візантії, натомість українські й білоруські землі, що потрапили під вплив литовсько-польських культурних кіл, раніше перебували під егідою Західної Європи і переживали, нехай і в ослабленій формі, всі західноєвропейські цивілізаційні процеси [33, р. 32–37].

Іван Огієнко теж визначив напрям, через який йшло формування російської культури: Захід–Україна–Росія. Цим шляхом прямували на північний схід впливи як західної культури, так і здобутки українців. “Українці принесли з собою свою велику культуру, і вплив їхній одбився на Москві на всьому житті”. Вчений проілюстрував різні приклади такого впливу в таких галузях суспільного життя, як побут, освіта, одяг, книгодрукування, право, музика, література, мова, мистецтво, будівництво [6, с. 55].

Однак, уже з XVIII ст., на думку І. Огієнка, діють дві протилежні тенденції в розвитку національної культури. Перша спрямована на широке використання українського інтелектуального, духовного потенціалу, інша – на гальмування її культурного розвитку через систему імперських заборон. Наслідком дії обох тенденцій стало знекровлення, вичерпання творчих сил України. У зв'язку з тим, що багато українських діячів, учених, митців переїхали до Росії, національна культура збідніла [26, с. 200–210].

Водночас, учений не заперечував зворотного впливу російської культури на українську. Цей процес розпочався у XIX ст. і мав, переважно негативні наслідки. Щоправда, він погоджувався з позитивною дією російських гуманістичних та демократичних ідей на розвиток української культури, наголошував на важливості співпраці між українсько-російськими діячами науки і освіти [26, с. 206]. Проте послідовно виступав проти імперського, цілеспрямованого руйнування української культури як засобу боротьби з прагненням українців до незалежності, що породжувало комплекс меншовартості [26, с. 228]. Попри ці несприятливі обставини, в українському культурному просторі упродовж XIX ст. спостерігався помітний прогрес, підсумовував І. Огієнко [26, с. 363].

Іван Огієнко виступав за рівноправність слов'янських народів та їхніх культур, розглядаючи культуру як інтегроване явище, яке формується під впливом багатьох чинників, а не існує у вигляді суми різних культурних форм [6, с. 55]. У праці “Розмежування пам'яток українських від білоруських” учений запропонував власну методику визначення національних пам'яток [28]. Зазначимо, що чіткої системи ідентифікації східнослов'янських пам'яток тоді не було. Дослідник стверджував, що головною ознакою має стати мова, якою написаний твір та національність автора. Саме мова є основою формування національної ментальності й духовності. “Для одного народу – одна літературна мова мусить стати бойовим нашим завданням для сучасної праці кожного, хто визнає себе українцем”. У праці “Без спільної літературної мови нема нації” І. Огієнко підкреслював, що творити одну спільну соборну літературну мову мусимо “за всяку ціну. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли

хочемо бути народом незалежним. Це треба пам'ятати кожному” [10, с. 10]. Серед десяти заповідей відомого декалога І. Огієнка читаємо актуальне: “... літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури, найміцніша основа її. Стан літературної мови – то ступінь культурного розвитку народу” [10, с. 12].

На якій би території не була створена пам'ятка, вона залишається пам'яткою тієї нації, до якої належав її автор. У випадку проживання автора на прикордонній території, учений брав до уваги мовний чинник. Саме тому, І. Огієнко вивчав розвиток “руського койне” у литовсько-руській державі XIV–XV ст. Учений встановив перевагу українського мовного елемента у тогочасному “койне”, що полегшувало практику розмежування українських пам'яток від білоруських. Водночас учений високо оцінив внесок білоруського народу у розвиток книгодрукування. Кожний зі східнослов'янських народів, на його думку, виробив власну культурну традицію [6, с. 55].

Актуальним є також твердження вченого про взаємовпливи східнослов'янських культур, передусім через українсько-російські культурні взаємини, які визначались протилежними тенденціями: динамізмом і протистоянням. І. Огієнко підкреслював, що незважаючи на несприятливі умови втрати державності, українська культура створила власний культурний простір та інфраструктуру, втілюючи специфічні риси національної ментальності в різних жанрах мистецтва, а саме, образотворчому, архітектурі, скульптурі, музиці, кіно, театрі, літературі [26]. І. Огієнко доводив, що українська культура стала тим культууроґеном, що почав формувати творчий потенціал східнослов'янських народів, починаючи з XII ст., який у XVII–XVIII ст. набув масовості [6, с. 55].

Застосування ситемного підходу до вивчення культурних явищ, вважає І. Тюрменко, дало І. Огієнку ключ до розуміння закономірностей розвитку національної культури як культурно-історичного типу. Як і М. Данилевський, що описував риси російського культурно-історичного типу, І. Огієнко визначив основи формування культурно-історичного типу загалом, і українського, зокрема. За провідну ознаку культурної ідентичності вчений прийняв мову, яка є не лише умовою життєдіяльності народу, а й його трансформації в націю, основою її духовності [6, с. 56].

Однозначно, що, викликана концепціями І. Огієнка, Я. Бідло, М. Гандельсмана, М. Кордуби та ін., наукова дискусія та громадська зацікавленість проблемами походження власного етносу й нації, її доля в давньокіївську, литовську, козацьку добу та наступні епохи сприяли зростанню національної свідомості українців, розділених у черговий раз державними кордонами. Як бачимо, основна увага істориків Східної Європи у питаннях вироблення її схеми і періодизації зосереджувалася на таких моментах: культурні впливи романо-германського світу на народи Східної Європи, протистояння Схід–Захід, де під Сходом розумілися Росія і ті країни, що зазнали її домінуючого впливу, а під Заходом – ті країни, що зазнали впливу культури північних земель.

Як визнаний продовжувач традиції дослідження кирило-мефодіївської спадщини в Україні, І. Огієнко приділив значну увагу вивченню літературно-творчої діяльності як самих Першовчителів, так і їхніх учнів та послідовників – ченця Хороброго, патріарха Евтимія, митрополитів Кипріяна й Цамблака. Життєвий і творчий шлях цих та інших діячів болгарської історії і культури І. Огієнко розглядав, акцентуючи увагу на духовній спорідненості українців і болгар. Очевидно, саме такий погляд на українсько-болгарські взаємини і зумовив прихильне ставлення вченого до теорії так званого “руського походження” перших перекладів Євангелія і Псалтиря, знайдених у Херсонесі, яку у свій час активно підтримували такі видатні славісти, як В. Григорович, І. Срезневський, М. Грушевський, А. Петрушевич та ін. Але саме І. Огієнкові належить першість в узагальненні досвіду попередників у цьому питанні, в

науковому обґрунтуванні цієї теорії, остаточне доведення якої, усе ж, є на часі й сьогодні [34].

Національне прозіння й самоусвідомлення себе як сина великого, талановитого, але бездержавного народу, який волею політичних обставин “лишився назавжди з чужиною”, почалося в І. Огієнка з відчуття болю за несправедливу долю рідної мови, яка не розчинилася серед інших, значною мірою завдяки захисту її кращими представниками української нації. Тому й з’явилися праці вченого “Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р.”, “Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу”, “Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію”, “Історія української літературної мови” та ін. [15; 26; 27; 32]. У них І. Огієнко доводить, що український народ створив самобутню, самодостатню, оригінальну культуру, що закарбувала високий рівень духовності народу та стане основою його державності в майбутньому. Відтак, з’ясування місця, ролі й значення української культури у східнослов’янській культурній традиції, окрім кирило-мефодіани, стало ключовою темою славістичних зацікавлень вченого.

Список використаних джерел

1. *Мандрик М.* Стан висвітлення багатогранної діяльності І. Огієнка сучасною українською історіографією // Наукові праці. Історичні науки. – Т. 74. – Вип. 61. – С. 95–100.
2. *І. Огієнко* і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. – Вип. IX. – Серія історична та філологічна // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://science.kpnu.edu.ua/portfolio/ivan-ohienko-i-suchasna-nauka-ta-osvita-naukovuj-zbirnyk-vypusk-9-2012-rik/>
3. *Истрин В.* 1100 лет славянской азбуки. – М.: Наука, 1988. – 192 с.
4. *Тюрменко І.* Наукова спадщина Івана Огієнка в світлі кирило-мефодіївської проблематики // Проблеми слов’янознавства. – 1999. – Вип. 50. – С. 36–45.
5. *Тюрменко І.* Життя та творчість І. Огієнка в сучасній історіографії та джерелах // Наукові записки: збірник праць молодих вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 1999. – Т. 4. – С. 373–386; *Тюрменко І.* Діяльність митрополита Іларіона під час еміграції в Канаді (1947–1972) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 1999. – Вип. 45. – С. 39–42; *Тюрменко І.* Іван Огієнко і національно-культурне життя української еміграції // Бористен. – 1999. – № 7. – С. 13–15 та ін.
6. *Тюрменко І.* Славістичні студії Івана Огієнка // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 10. – К.: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – С. 53–56.
7. *Брайчевський М.* Походження слов’янської писемності. Видання 4-ге. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. – 154 с.
8. *Григориш Н.* Кирило-мефодіївська проблематика у працях учених України XIX – початку XX ст. // Проблеми слов’янознавства. – 2000. – Вип. 51. – С. 19–23.
9. *Кашуба М.* Кирило-мефодіївська спадщина в українській духовній культурі // Проблеми слов’янознавства. – 2003. – Вип. 53. – С. 13–18.
10. *Тимошик М.* Передне слово. Іван Огієнко (митрополит Іларіон) в обороні української мови // Ізборник. – Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu01.htm>
11. *Свєнціцький І.* Кирило-мефодіївський впроб в освітченні польского ученого // Живая Мысль. – Вып. 12 (прилож). – Львовь, 1903. – С. 11–12.
12. *Русанівський В.* Рух славістичної думки від давнини до сучасності // Матеріали міжнародного круглого столу “Болгари в Україні: в пошуках національної ідентичності (минуле і сучасність)”. – К., 1998. – С. 7–12.
13. *Огієнко І.* Костянтин і Мефодій. Їх життя та діяльність. У 2-х томах / І. Огієнко. – Вінніпег: Товариство “Волинь”, 1970. – Т. 1. – 328 с.; Т. 2. – 400 с.
14. *Огієнко І.* Повстання азбуки й літературної мови в слов’ян. – Жовква: Друкарня оо. Василян, 1933. – 387 с.
15. *Огієнко І.* Українська літературна мова XVI стол. і Крехівський Апостол 1560 р. У 2-х томах. – Варшава: Друкарня Синодальна, 1930. – Т. 1. – 520 с.; Т. 2. – 192 с.
16. *Огієнко І.* Пам’ятки старослов’янської мови X–XI віків. – Варшава, 1929. – 188 с.
17. *Огієнко І.* Костянтин Філософ. Спроба характеристики на основі історичних матеріалів. [Відбитка з журналу “Духовний сіяч”. – № 20.] – Варшава, 1927. – С. 3–5.
18. *Огієнко І.* Святий Димитрій Туптало: Його життя й праця. – Вінніпег, 1960. – 224 с.
19. *Чорній В.* Браичевський М. Походження слов’янської писемності. 2-ге вид. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2002. – 154 с. // Проблеми слов’янознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 229–232.
20. *Огієнко І.* Руські переклади в Херсонесі в 860 р. // Ювілейний збірник на пошану акад. Д. І. Багалія. – К., 1927. – С. 32–36.
21. *Огієнко І.* Дохристиянські вірування українського народу: Іст.-реліг.

монографія. – Репринт. відтворення. вид. 1965 р. (Вінніпег). – К. : Обереги, 1992. – 424 с. 22. *Истрин В.* Развитие письма. – М. : Издательство Академии Наук СССР, 1961. – 395 с. 23. *Высоцкий С.* Средневековые надписи Софии Киевской (По материалам граффити IX–XVII вв.). – К., 1976. – 455 с. 24. *Кон О.* Наукова спадщина Л. П. Жуковської – історика російської мови та писемності. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02. – Харків, 2001. – 16 с. 25. *Огієнко І.* Слов'янське письмо перед Костянтином // Ювілейний Збірник на пошану М. С. Грушевського. – К., 1928. – С. 156–169. 26. *Огієнко І.* Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с. 27. *Іларіон Митр.* (проф. Д-р Іван Огієнко). Українсько-російський словник початку XVII-го віку. Із історії культурних впливів України на Московію / Митр. Іларіон (проф. д-р Іван Огієнко). – Вінніпег : Накладом ВУАН, 1951. – 40 с. 28. *Огієнко І.* Розмежування пам'яток українських від білоруських. – [Б. м.], 1934. – 32 с. 29. *VII-e Congres international des sciences historiques. Resumes des communications presentes au Congres.* – Warszawa, 1933. – Vol. 1–2. 30. *Потульніцький В.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії XVIII–XX століть. – К. : Либідь, 2002. – 480 с. 31. *Огієнко І.* (митрополит Іларіон). Слово про Ігорів похід / Фундація імені митрополита Іларіона (Огієнка); Упоряд., авт. передм. М. Тимошик. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 316 с. 32. *Огієнко І.* Історія української літературної мови. – Вінніпег, 1949 // Електронний ресурс [Режим доступу]: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> 33. *Korduba M.* Die Einstellung der Ukrainischen Nation // Contributions a L'histoire de L'Ukraine au VII-e Congres international des sciences historiques, Varsovie, 1933. – P. 19–67. 34. *Григораши Н.* Українська літературознавча болгаристика XIX – середини XX ст.: становлення, методологічні засади. – Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. – Тернопіль, 2002. – 20 с.

Ирина Федорив

СЛАВИСТИЧЕСКИЙ ДИСКУРС ИВАНА ОГИЕНКА В УКРАИНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

В статье анализируется славяноведческое наследие выдающегося украинского ученого, общественно-политического, религиозного деятеля – Ивана Огиенка (1882–1972). Рассматриваются основные славяноведческие проблемы, которые исследовал в своих трудах ученый: кирилло-мефодияна, восточнославянские этнокультуры, украинский историко-культурный тип в контексте современных достижений в области славистики.

Ключевые слова: И. Огиенко, славистические исследования, кирилло-мефодиевская проблематика, восточнославянская культура, украинская историография.

Iryna Fedoriv

IVAN OHIENKO SLAVONIC DISCOURSE IN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

This article analyzes Slavonic heritage of the outstanding Ukrainian scientist, socio-political, religious leader Ivan Ohienko (1882–1972). The main Slavic problems investigated by the scientist are the following: Cyril and Meffodiana, Eastern Slavic ethnic culture and Ukrainian historical and cultural type in the context of current developments in the field of Slavic Studies.

Key words: I. Ohienko, Slavic Studies, Cyril and Methodius perspective, the Eastern Slavs, Ukrainian historiography.